

ІЗРАЕЛЬ ВАЛЬДМАН

Здається, не буде перебільшенням твердження, що постать Ізраеля Вальдмана – людини, що репрезентувала ту частину євреїв, яка обстоювала ідеал української державності та українсько-єврейської взаємодії, для багатьох представників обох націй залишається своєрідним *terra incognita*. Пелена невідомості над його ім'ям у сучасній Україні обумовлена багатьма чинниками. На заваді вивчення минулого євреїв, як відомо, було не тільки нехтування національним питанням у добу радянського тоталітаризму, а й упереджене ставлення до них влади. Під знаком численних вето розвивалася й українська історична наука.

Проте в тому, що “білі плями” існують і нині є, на жаль, й певна закономірність. Адже не секрет, що в непростій історії українсько-єврейських взаємин більше відомі супротивники, аніж друзі.

Нестача фактологічного матеріалу з життя і діяльності І. Вальдмана суттєво ускладнює відтворення його цілісного політичного портрета. Доступні нам джерела радше виривають з п'єтми далеких років фрагменти, аніж всебічно відображають масштабну, непересічну постать політика. Однак, сподіваємось, що зібраний нами матеріал дасть можливість як євреям, так і українцям дати належну оцінку громадянській позиції та політичній прозорливості І. Вальдмана.

І. Вальдман народився 10 березня 1881 р. у Чорткові. Як і в більшості інших східногалицьких містечок, тут впродовж століть співіснували українці, поляки та євреї. Соціокультурне лоно цього провінційного “штетл” увібрало в себе культуру різних націй, що не могло не відіграти своєї ролі у формуванні світогляду його мешканців. Вагомо й те, що юність Ізраеля припала на той час, коли і українці, і євреї кристалізували ідеї власного національного ренесансу. Наприкінці ХІХ ст. галицькі радикали вперше в історії українського народу висунули на порядок денний завдання здобуття самостійної держави. На початку листопада 1895 р. у

Галичині утворилася Сіоністська партія, що сконцентрувала свої зусилля на завданні відродження Ерец-Ізраель.

І. Вальдман доволі швидко визначився з політичними симпатіями. Вже на початку ХХ ст. він виступає на захист національних прав євреїв, віддає свої симпатії сіоністським ідеалам. Перебуваючи в епіцентрі галицького суспільно-політичного життя, спостерігаючи за розвитком діалогу в міжетнічному трикутнику українці – євреї – поляки, І. Вальдман тверезо оцінював реальний стан справ. Ще молодий політик концентрував увагу на завданні нормалізації українсько-єврейських стосунків. Його бачення шляхів реалізації цієї мети схоже з міркуваннями В. Жаботинського. Останній, висвітлюючи взаємини двох націй у статті “*Non multum, sed multa*” (1906), стверджував: “ідучи кожний своїм шляхом, вони (українці та євреї – *М. Г.*) сьогодні можуть один одному допомогти”. Нормалізація взаємин двох спільнот, за В. Жаботинським, – самостійний, без огляду на польські інтереси, політичний курс євреїв.

Такі ж погляди висловлював й І. Вальдман у середовищі однопартійців-сіоністів. Приблизно від часу реалізованої українсько-єврейської взаємодії у виборчій кампанії до австрійського парламенту (1907), він послідовно обстоював свою позицію: євреї повинні відмовитись від ролі безпосередніх чи опосередкованих союзників поляків. Це імператив, оскільки останні ведуть боротьбу проти українців, які в Східній Галичині є етнічною більшістю.

Оцінюючи події початку ХХ ст., І. Вальдман згодом стверджував: “...я стояв непохитно на становищі, що краєва політика ведена жидами тут (у Галичині – *М. Г.*) повинна йти рука в руку з українською політикою. Перш за все я вважав, що лежить в інтересі жидів, як меншини, допомагати українцям в їх змаганнях до досягнення автономічного існування і що вслід за тим жиди не повинні в ніякий спосіб підпирати (підтримувати – *М. Г.*) колонізування областей краю, що їх замешкають в більшості українці”.

Суттєвим критерієм для визначення політичних симпатій І. Вальдмана було й ставлення до євреїв націй, з якими вони співіснували. Відсутність українських вимог щодо

асиміляції євреїв, з точки зору Вальдмана, – вагомий зачин для конструктивного діалогу двох спільнот. Такої думки, до слова, дотримуються й сучасні дослідники українсько-єврейських взаємин. Що ж до польської сторони, то її провідники частогусто не гребували культуртрегерством. Як наслідок – чимало євреїв спокушалось ілюзорними перспективами. Вони поступово, втрачаючи власне національне “я”, ставали поляками Мойсейового віросповідання.

І. Вальдман критикував політичну аморфність частини галицького єврейства. Політик усвідомлював, що мовчазне споглядання євреїв за реаліями доби, як, скажімо, перекручування статистичних даних у час перепису населення (коли євреїв зараховували до числа поляків) ускладнює українсько-єврейський діалог.

З огляду на це І. Вальдман висував завдання унезалежнення єврейської політики від польських інтересів. Його ідеал – самостійний курс євреїв, що розглядається як необхідний засіб для конструктивного діалогу з національною більшістю краю. Згодом І. Вальдман стверджував, що конфліктогенний характер міжнаціональних взаємин у Східній Галичині обумовлений пануванням меншості над більшістю. “Підтримка євреями поляків, – заявляв він, – врешті-решт призведе до того, що гноблена більшість зверне своє невдоволення, передусім, на союзника гнобителя”. Звідси висновок: негайне відмежування від польських інтересів, пропольського курсу загалом.

І. Вальдман не ідеалізував практики єврейсько-українського діалогу. Навпаки, він сміливо оголював найбільчі сторінки українсько-єврейських взаємин, вважаючи, що гірка правда краща солодких міфів. “Історичний розвиток учить, – стверджував І. Вальдман, – що гноблення українців поляками призводило завсіди до катастроф і що жиди були жертвами тих катастроф. Чи маю пригадувати криваві часи Хмельницького в XVII і Гонти в XVIII століття? Ці криваві події вбилися глибоко в жидівську історію і наш бідний нарід не прийшов ще до сьогодні на дотичних теренах ані до політичної, ані до економічної рівноваги як раз із причин цих подій. Я далекий від того, аби ці катастрофи оцінювати чи осуджувати зі становищ справедливості. Практичний

політик рахується з фактами, що з природи речі впливають із соціологічного зв'язку народів, що живуть побіч себе. Відповідно до тих фактів він направляє свої політичні змагання”.

Ми не маємо відомостей про життєвий шлях І. Вальдмана в передчасі та впродовж Першої світової війни. З темряви історії він “виринає” восени 1918 р., коли українці Галичини перервали ніч своєї довготривалої бездержавності. І. Вальдман постає перед нами як один з політиків, які визначали політичний курс євреїв у Західноукраїнській Народній Республіці (ЗУНР).

На той час І. Вальдман, мабуть, вже був відомим у Галичині громадським і політичним діячем. Як співвласник часопису “Нас лембергер цайтунг”, він використовував свій періодичний орган не тільки для інформування громадськості про події поточного життя. Газета пропонувала читачеві власне розуміння політичних процесів у краю, репрезентуючи при цьому проукраїнські настрої.

Очевидно, І. Вальдман був одним з тих, хто вирішував питання про позицію євреїв у час українсько-польської війни, яка розпочалася одночасно з утворенням ЗУНР. Принаймні, достеменно відомо, що саме він разом з Ю. Адлером підписав наступне звернення до президента США В. Вільсона, копенгазького сіоністського бюро й світової громадськості: “У Львові від 1 листопада триває кривава вулична боротьба. Сотні жертв поміж невинним мирним населенням... Євреї проголошують у Львові, як і в цілій Східній Галичині, повний нейтралітет. Не зважаючи на це, поляки насильно рекрутують єврейських чоловіків в зайнятих ними частинах міста до боротьби проти українців. Львівський єврейський комітет безпеки урочисто протестує проти цього і просить дійсної інтервенції”.

Чому ж І. Вальдман схилився до тактики нейтралітету? Відповідь на це питання лежить на поверхні: в умовах міжнаціонального протистояння євреї не раз ставали громовідводом, що приймав на себе удар однієї з сторін. Нейтралітет восени 1918 р. розглядався як запорука відмежування від імовірної помсти з боку конфліктуючих сторін.

Проте Вальдман не полишав надій на те, що євреї підтримають ЗУНР. Щоправда, його бачення діяльності українофілів з єврейського табору було своєрідним: вони мали співпрацювати

з ЗУНР не офіційно, а на приватній основі. Це, очевидно, данина офіційній тактиці нейтралітету, яку проголосила Єврейська національна рада.

Український історик М. Стахів розкрив аргументацію І. Вальдмана на користь співпраці євреїв із ЗУНР так: “Україна тепер є одинокою країною, в якій живуть жиди в діаспорі, де жиди стоять культурно вище від народу-господаря (тобто від українців). Там з цієї причини жиди легше утримаються як нарід, бо жиди не будуть асимілюватися з українцями... Тим-то жидівський інтерес лежить у підтримці і збереженні української державности”.

Природньо, для людини, що плекала ідеали єврейської нації, можливість збереження її ества була вагомим чинником, що підказував логічність українсько-єврейської співпраці. Проте сам І. Вальдман дещо інакше пояснював зацікавленість євреїв у збереженні української державності. Весною 1922 р., коли доля ЗУНР вирішувалася країнами Антанти, він писав: “У реалізації самостійності Східної Галичини я вбачаю здобуття єдиної для єврейського народу можливості для реалізації всіх його національних прав”.

Справді, упродовж швидкоплинного періоду існування ЗУНР, її політичний істеблїшмент створив демократичне правове поле, яке надало євреям реальне національне та громадянське рівноправ'я. Вже згаданий М. Стахів з цього приводу емоційно, проте, очевидно, небезпідставно, заявив: “Таких прав жиди не дістали ніколи в ніякій державі світу”.

Демократична політика уряду ЗУНР слугувала вагомим аргументом на користь формування проукраїнського табору серед євреїв. Серед сіоністських лїдерів були прибічники української державності у Східній Галичині: М. Бененсток, Векслер, Г. Рейзес, М. Рїнгель та ін. Послїдовними проукраїнськими настроями серед них видїлявся І. Вальдман. Окремі сучасні історики, як, скажімо, польський вчений В. Вежбенєц, вважають, що І. Вальдман – чолова постать серед сіонїстів Галичини проукраїнської орієнтації. Тож не дивно, що його діяльність була помічена провідниками ЗУНР: він став репрезентантом єврейського населення держави в українських урядових колах. У Центральному архіві вищих органів влади і управління України зберїгся короткий, проте

промовистий документ – рукопис телеграми Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича до І. Вальдмана: “Високоповажний Пане Д-ре Ізраель Вальдман! Отсим іменую Вас моїм уповноваженим для справ жидівського населення Східної Галичини”.

Відтепер І. Вальдман став, сказати б, легальним лідером тих євреїв, що зробили ставку на українську державність. Уповноважений з єврейських справ при президенті Української національної ради (УНРади) плідно співпрацював з українським політичним бомондом. За власною оцінкою І. Вальдмана, він користувався довір’ям українських лідерів і був посвяченим у всі плани українського політичного істеблїшменту.

У 1922 р. І. Вальдман вступає до Західноукраїнського товариства Ліги Націй (ЗУТЛН). У листі-заяві від 2 березня, адресованому до його голови Р. Перфецького, він зазначав, що відчуває внутрішнє покликання діяти спільно з пригнобленим Польщею українським народом, стверджував, що українська державність – єдина можливість євреїв Східної Галичини вибороти й зберегти національні права.

Невдовзі після вступу до Західноукраїнського товариства Ліги Націй І. Вальдман став його віце-президентом. Спільно з іншими членами товариства він повів боротьбу за визнання Лігою Націй прав українського народу на національне самовизначення.

Проте Антанта не рахувалася з українськими інтересами: у березні 1923 р. Східна Галичина була включена до складу Польщі. Невдовзі – у листопаді 1924 р., І. Вальдман виступив з публічним зверненням до євреїв, яких закликав керуватися не інтересами моменту, а дивитися у перспективу. Принципова настанова автора звернення – справедливість української справи. І. Вальдман, зокрема, стверджував: “Земля, на якій [ви] живете має українську більшість. Ваше визволення з політичного й економічного гніту, який управляють над вами поляки, аби ви в їх боротьбі проти українців були слухним зряддям, може настати тільки з хвилею визволення українського народу. Будуть українці вільні – здобудете й ви можливість бути політично вільними!”

Ця заява була оприлюднена в час, коли політична атмосфера у Східній Галичині виявилася вкрай несприятливою для євреїв. Причина цьому – арешт на місці замаху на президента Польщі

С. Войцеховського випадкового перехожого – єврея Станіслава Штайгера. Тим часом реальним організатором теракту, що відбувся 5 вересня 1924 р. у Львові, був член Української військової організації (УВО) Т.Ольшанський.

Розпочалася т.зв. штайгеріада, яка тривала до середини грудня 1925 р. Вона суттєво вплинула як на українсько-єврейські, так і єврейсько-польські взаємини. Ускладнення міжнаціонального діалогу було обумовлене тим, що окремі польські кола намагалися виставити євреїв у якості нації-терористів, ворогів польської державності. Разом з тим, захищаючи підсудного (фактично ж всю єврейську спільноту Східної Галичини) адвокати Штайгера були ладні вказати на безпосереднього виконавця замаху. Тим часом І. Вальдман намагався переконати провідників УВО публічно визнати факт організації та проведення теракту. Не досягши позитивного результату, І. Вальдман дав свідчення на судовому процесі. Вони були вирішальними: 18 грудня 1925 р. підсудний, якому загрожувала кара смерті, був визнаний невинним. Проте за порятунок 24-річного юнака І. Вальдман заплатив дорогою ціною. Його участь у процесі суттєво ускладнила стосунки з українськими державницькими силами і, в кінцевому результаті, призвела до повного розірвання взаємин. Фатальний епілог довготривалої й відкритої співпраці єврея з українськими державними силами...

Нам, на жаль, невідомі джерела, що проливали б світло на наступне десятиріччя з життя І. Вальдмана. Відомо лише те, що у 1935 р. він переїхав до Палестини. Відтепер все змінилось як у дзеркалі: край, де І. Вальдман намагався звести містки українсько-єврейської взаємодії, залишився так далеко, як колись був Ерец-Ізраель. Однак питання взаємин двох націй і надалі залишалося предметом уваги відторгнутого політика.

І. Вальдман залишався вірним своїм політичним поглядам. Він пропагував єврейсько-українську співпрацю навіть у час, коли в Галичині набули поширення фашистські ідеї, а окремі українські політичні сили не гребували антисемітськими випадками.

Як і колись, І. Вальдман наполягав на спільності інтересів двох націй. Євреї та українці, стверджував він, незадовго до початку Другої світової війни, повинні боротися за свої національні права разом. І. Вальдман не сприймав українсько-польського зближення

(т.зв. нормалізації), складовою якої була переорієнтація окремих українських партій від боротьби за державність до вимоги територіальної автономії Західної України в складі Польщі. На думку І. Вальдмана, “нормалізація” була ефемерною, оскільки розв’язання національного питання в Польщі можливе лише за умови врахування інтересів всіх народів, що проживають у ній.

Критично поставився І. Вальдман і до стратегії тих українських партійно-політичних сил, які шукали союзників ззовні. Він вважав хибною надію правих сил на вирішення українського питання завдяки допомозі гітлерівської Німеччини, не сприймав аргументації тих, хто спрямовував погляд на більшовицьку Росію. На думку І. Вальдмана, галичани мали покладатися на власні сили, і в цьому він вбачав запоруку українсько-єврейської взаємодії. Незадовго до початку Другої світової війни він довів вірність своїм переконанням, сформульованим ще на початку століття. У лютому 1938 р. він заявив: “Боротьбу за повні автономічні права повинні жиди та українці вести разом. Одначе та співпраця має спиратися на широкому позитивному націоналізмі одних і других”.

Націоналізм. Це й є, вірогідно, кредо І. Вальдмана. Кредо, з яким пов’язувалися надії на державний ренесанс обох націй. І. Вальдману не судилося дожити до тих часів, коли обидва народи досягли цієї мети. Його життя обірвалося значно раніше, у 1940 р. в Єрусалимі.

Література: Українське слово. – 1918. – 15 листопада; Chwila. – 1925, 11 grudnia; Нова зоря. – 1938. – 17 лютого; Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр.: У 4-х т. – Скрентон: Український робітничий союз. Національно-освітня бібліотека, 1960. – Т. 4; Вальдман Исраэль // Краткая Еврейская Энциклопедия. Главные редакторы Ицхак Орен (Надель), Михаэль Занд. – Иерусалим: “Кетер”, 1976. – Т. 1; Д-р Ізраель Вальдман. Слово до жидів Східньої Галичини // Діялоги. – Єрусалим, 1985. – №7-8. – С. 67-68; Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. – К., 1991; Вежбенец В. Євреї та польсько-український конфлікт у Східній Галичині після першої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали

міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 140–1474; Погребинська І., Гон М. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (до проблеми українсько-єврейських взаємин). – К., 1997; Abramson H. A Prayer for the Government: Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917–1920. – Cambridge, 1999; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 20; Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 355. – Оп. 1. – Спр. 123.

Максим Гон